

В. А. Савченко

УКРАЇНСЬКА СКЛАДОВА МАХНОВСЬКОГО РУХУ

Ключові слова: анархізм, українська державність, самоорганізація, самоврядна держава, махновський рух.

Ключевые слова: анархизм, украинская государственность, самоорганизация, самоуправляющееся государство, махновское движение.

Key words: anarchism, Ukrainian statehood, self organization, self-governing state, Makhno movement.

Історіографи подій громадянської війни «правого» — антикомуністичного, комуністичного, українського націонал-патріотичного спрямування, історики-державники довгий час відмовляли махновському руху в політичному житті, намагаючись зобразити його примітивним бандитизмом, напівкримінальним інтернаціональним бунтарством, спрямованим не на суспільну творчість, а на безглузду руйнацію та терор. Зневаж-

ливо ставлячись до «махновщини», ці дослідники притримувалися думки, що махновський рух не за яких умов не можливо розглядати як український національний рух та унікальну форму суспільно-державного ладу. Навіть сучасні анархістські послідовники Н. Махна вказують на «войовничий інтернаціоналізм» та антидержавницьку сутність «махновщини» [1].

Але махновський та анархістський рухи в Україні були відверто антиімперськими рухами та спробою будівництва нових суспільних структур, що спиралися на українську державотворчу традицію. Під час громадянської війни на Півдні України формувалася своєрідна місцева форма анархізму — «український мілітарний (отаманський) анархізм», що об'єднував ідеї класичного анархізму, козацькі демократичні отаманські державотворчі традиції, ідеї автономізму, лібертизму та лібералізму. Ця ідеологічна суміш була новою ідеологією, що її пропанував провідник руху Н. Махно. Махновський рух намагався підштовхнути до глобальної суспільної творчості широкі народні маси, до відродження українських народних громадських інститутів.

У серпні 1918 р. анархісти України, з метою координації боротьби проти гетьманату, створили ініціативну групу анархістів «Набат». У листопаді 1918 р. в Курську пройшла Перша установча конференція Конфедерації анархістських організацій України «Набат» (з «Набатом» пов'язані 80 % анархістів України в 1918—1921 рр.). Перші групи «Набат» були створені у Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі, Кам'янці-Подільському, Житомирі, Єлизаветграді, Олександрівську, Павлограді, Миколаєві, Чернігові, Кременчузі, Конотопі, Гадячі, Мелітополі, Маріуполі, Бердянську, Зернові. У 1918–1920 рр. ця Конфедерація видавала численні газети: «Набат», «Харьковский набат», «Елизаветградский набат», «Екатеринославский набат», «Одесский набат», «Гуляйпольский набат».

Конфедерація анархістських організацій України «Набат» була першим і єдиним анархістським об'єднанням (з кількох десятків на теренах колишньої Російської імперії) з чіткими організаційними формами, де об'єдналися різні течії анархізму на засадах т. з. «єдиного анархізму». Самі анархісти відзначали, що Конфедерація «Набат» фактично була партією з єдиною платформою та керівним центром, що створювалася на заса-

дах федеративного централізму, мала організаційну мережу та обов'язковість виконання рішень.

Керівництво Конфедерації — секретаріат «Набат», до якого увійшли знані ідеологи та активісти анархізму, складали переважно анархісти єврейського походження, котрі в роки реакції емігрували з України до США, а у 1917 р. повернулися в Україну. Перша конференція Конфедерації «Набат» відбулася під гаслом початку «третьої анархістської революції». Вона проголосила, що «українська анархістська революція стане першою у серії світових анархістських революцій». На початку квітня 1919 р. в Єлисаветграді відбувся з'їзд Конфедерації «Набат», що накреслив шлях по децентралізації влади. Початком «третьої революції» анархісти вважали широкий повстанський рух українського селянства проти гетьманського режиму. «Набатовці» заявляли про особливу «всесвітню місію українського анархізму» та його історичну роль у здійсненні першого в світі експерименту — будівництва анархістського суспільства по районах України. В своїх документах анархісти визнали Україну як окремий етно-територіальний простір, який має свою історію і особливе майбутнє. Формально, не визнаючи будь-якої державної структури, анархісти, відносилися до України як до автономної, незалежної частини колишньої Російської імперії, постійно вказуючи на український характер як анархістської організації, революції, так і майбутнього анархічного суспільства [2].

На початку 1919 р. значна частина анархістів-«набатівців» (на чолі із членом секретаріату Конфедерації «Набат» І. Тарасюком) подалася до повстанських загонів Н. Махна для ідеологічного керівництва рухом і «культурної праці». На вересневій 1919 р. конференції Конфедерації «Набат» більшість делегатів голосувало за активізацію діяльності анархістів у повстанських загонах «петлюрівського спрямування» [3, 43].

Починаючи з серпня 1917 р. Н. Махно намагався побудувати у степах України, де 80–85 % населення складали етнічні українці, незалежне анархічне суспільство. Вже восени 1917 р. можна казати про створення мікродержави у великому селі Гуляй-Полі, якою керували незалежні від будь-яких інших державних структур гуляйпільська «Вільна Рада» та ха-

ризматичний лідер Н. Махно. Ця «незалежна республіка» проіснувала майже півроку і була ліквідована австро-угорськими окупантами у квітні 1918 р. Але з осені 1918 р. цей державотворчий експеримент у гуляйпільському районі продовжився до весни 1919 р., коли на певний час керівництво «махновщини», зберігаючи автономію району, визнало над собою зверхність радянсько-більшовицької влади.

У жовтні 1919 р. махновці створили у липні 1919 р. потужну Революційно-повстанську армію України (склад армії доходив до 80 тис. повстанців, з яких переважна більшість була українцями), з допомогою якої захопили велику територію Півдня України, з великими містами: Катеринослав, Олександрівськ, Бердянськ, Мелітополь, Павлоград, Нікополь, Маріуполь. Тоді виникло питання про гарантії революційних перетворень, порядку, забезпечення життєдіяльності в містах та селах, підконтрольних махновцям. Перед Н. Махном постало завдання організації нового суспільства — Південноукраїнської трудової федерації (форма української державності, що проіснувала близько 100 днів).

Організація «безвладної махновської республіки» мала відбуватися як творчість широких мас. Принципи створення «вільної самоврядної держави» були сформульовані у «Проекті Декларації Революційно-повстанської армії України», котрий був підготовлений Н. Махном, Б. Воліним, П. Аршиновим, затверджені махновською Радою 20 жовтня 1919 р. та прийняті на з'їзді трудящих Півдня України та повстанців. В «Декларації» вказувалося, що в Україні відбувається анархістська революція, будується нове українське суспільство. В «Декларації» фігурує основне політичне поняття Україна, про Росію майже нічого не говориться, вона випадає з поля зору махновців. Ось як подає кінцеву мету боротьби Повстанської Армії «Декларація»: «І коли революція ця, розгорівшись повним полум'ям, охопить собою всю Україну та звільнить її від усіх насильників і володарів, — тоді ми, її вірні бійці, розчинимось в мільонних лавах повстанського народу і перейдемо рука об руку з ним до вільного будівництва анархії». Назва статті «Декларації» — «Зносини з іноземними державами» не залишає сумнівів в тому, що махновці будували українську державу. Ця стаття ставить Україну поза Росією і наділяє її функціями суб'єкта

міжнародної політики. Автори статті фактично забули про головну ідею інтернаціоналістів-анархістів — всесвітню республіку Рад за повної відсутності кордонів [4, 2–8].

Н. Махно підкреслював, що волю буде захищати «все трудове населення України», виступав за «соціальну й трудову незалежність України», за право на самовизначення як «самовизначення трудящих». Місцеве населення України, вважав Н. Махно, мало саме обрати рідну мову і перейти на неї в діловодстві та шкільництві. В листопаді 1919 р. махновські газети закликали до захоплення махновцями всієї України «...від крайньої Півночі до крайнього Півдня, використавши вигоди нинішнього становища» [5].

Махновська газета «Анархист-повстанець», наприкінці 1919 р. писала: «В чому спасіння української нації? Який ідейний рух дійсно збереже українську націю, її свободу та незалежність? Відповідь зрозуміла. Сам народ вже давно зрозумів, що єдиний його порятунок в анархізмі, у безвладній федерації праці, яка є єдиною вільною незалежною організацією, яка повинна привести націю до довгоочікуваної свободи і розквіту українського народу» [6].

Махновці відстоювали ідею «вільного Радянського ладу», причому Ради виступали не як політичні, а як «суспільно-економічні організації», що регулюють виробництва. Передбачалося створити знизу догори об'єднавчі органи — економічні Вільні Ради, котрі об'єднували б сільські комітети, Ради, кооперативи, фабзавкоми тощо. Економічні Ради (волосні, міські, обласні) повинні були мати лише дорадчо-виконавські функції, регулюючи господарське життя і розподіл. Відділи при Радах повинні були займатися громадською діяльністю: освітою, статистикою, зв'язком, шляхами. Об'єднання Рад у федерації по районах під керівництвом економічних Рад мало завершитися утворенням конфедерації трудових федерацій на договірних засадах. Н. Махно вважав, що дійсне правосуддя і самооборона відкидає судовий та поліцейний апарат, а відтак, суд і самооборона мають бути побудовані на основі самоорганізації. Суди скасовувалися «при першому подихові вільного життя», а замість них Ради встановлювали «ті чи інші конкретні форми правосуддя... при широкій участі населення і при повній відсутності попередньо визначених норм покарання». Вільні Ради

повинні бути справою широких мас без примусу і свавільного втручання політиків і властей. Махновські лідери вважали, що всіляка політична діяльність в таких умовах «скасовує саму себе». Декларація проголошувала повне здійснення свобод слова, друку, совісті, зборів, організацій. Спільні з'їзди федерацій мали виділяти комісію для «щоденних зносин з іноземними державами». Неодноразові заяви Н. Махна про прагнення заповнити своїм рухом всю Україну та звільнити її [4, 8–15].

В 1919–1921 рр. махновці встановлювали союзи із Директорією УНР, боротьбистами, отаманами-самостійниками. У вересні 1919 р. керівництво УНР підписало з махновськими лідерами угоду про військовий союз, а уряд Директорії прийняв рішення «про необхідність об'єднання всіх українських національних сил для рішучої боротьби проти окупації військом Денікіна теренів України», що стало фактичним визнанням махновської армії «українською національною силою». В листопаді 1919 р. члени махновського штабу вели переговори з лідерами боротьбистів — Є. Медведєвим та О. Грудницьким, членами Всеукраїнського ревкому боротьбистів, командирами повстанських боротьбистських загонів. Було укладено військово-політичний союз між махновцями та боротьбистами, за яким боротьбисти визнавали політичний напрямок махновського руху, а боротьбистські загони підпорядковувалися махновському командуванню. Було вироблено спільну резолюцію про об'єднання всіх повстанців України в Незалежну Українську Радянську армію, котра стала б гарантом самостійної України, вберегла її від зазіхань більшовиків-централістів та білогвардійців-імперців. Н. Махно визнавався боротьбистами повстанським командуючим, і всі повстанські загони мали виконувати його оперативні накази. Остаточне закріплення цього союзу мало б відбутися в грудні 1919 р. на Вільному з'їзді трудящих та повстанців України, але із-за зміни військової обстановки цей з'їзд так і не відбувся. Боротьбистські кадри інтелігенції допомагали махновцям налагодити видання українськомовної газети «Шлях до волі», організувати українську секцію в Культурно-просвітницькому відділі махновської армії [7, 98].

Діячі Центральної Ради і Директорії критикувалися Н. Махном та анархістами не за прагнення до самостійності, а за дер-

жавний централізм та «буржуазний ухил». Величезний вплив на Н. Махна мала Галина Кузьменко-Махно, його дружина і переконана прихильниця незалежності України. Під цім впливом Н. Махно став схилитися до усвідомлення необхідності боротьби за національне звільнення. Згодом, в передмові до першого тому своїх спогадів, Н. Махно напише: «...культурно український народ крок за кроком іде до повного визначення своєї індивідуальної своєрідності» [8, 3].

Сам Н. Махно дав назву своєму визвольному руху, назвав його «українською революцією» (обираючи «націоналізму землі» і відкинувши «націоналізм крові»). Махновська «Декларація» звертає увагу на особливості націоналізму «погуляйпільські»: «Кажучи про незалежність України, ми розуміємо цю незалежність не як незалежність національну, за зразок петлюрівської самостійності, а як незалежність соціальну і трудову робітників та селян. Ми заявляємо про право українського (як і будь якого) трудящого народу на самовизначення не у сенсі «самовизначення націй», а у сенсі самовизначення трудящих...» [4, 16].

У 1921 р., вже за кордоном, Н. Махно повернувся до політики союзу «з Петлюрою» та з українськими галицькими політиками. Н. Махно збирався підняти та очолити на Галичині українське національне повстання проти польських окупантів. В той час ідеологія Н. Махна була сумішшю анархізму та селянського самостійництва, що базувалося на ідеї автономії селянської громади. Махновську Південноукраїнську Трудову Федерацію, що, як державне утворення, протягом трьох місяців будувалося на Півдні України, треба розглядати як оригінальну форму української державності — мілітарно-безвладницьку демократію, котра за своїм духом та традицією нагадувала те суспільство, яке створилося за 400 років до Н. Махна — Запорізьке військо.

Джерела та література

1. Равич-Черкаський М. Махно и махновщина. — Екатеринослав, 1920; Кубанин М. Махновщина. — Л., 1927; Герасименко Н. В. Батько Махно. Мемуари белогвардейца. — М., 1928; Руднев В. В. Махновщина. — Харьков, 1928; Шубин А. Анархия — мать порядка. — М., 2005; Азаров В. Моя махновщина // s-a-u.org/index.php/2007.html

2. Политические партии России: история и современность. — М., 2000. — С. 383; Савченко В. «Єдиний анархізм» конфедерації «Набат»// Всеукраїнська істор. наук.-метод. конференція «Україна: становлення незалежності». — Одесса, ОГУ. — 1993. Ч. 1. — С. 52.
3. Тепер І. (Гордеев). Махно. От единого анархизма к стопам румынского короля. — К., 1924.
4. Декларация Революционно-повстанческой армии Украины (махновцев). — Александровск, 1919.
5. Шлях до волі. — Катеринослав, 1919. — 30 листопада.
6. Анархист-повстанец. — Полтава, 1919. — № 1.
7. Коневец (Гришута). 1919 г. в Екатеринославе и Александровске// Летопись революции, 1925. — № 5.
8. Махно Н. Русская революция на Украине. Т. 1. — Париж, 1929.
9. Махно Н. Украинская революция на Украине. Т. 3. — Париж, 1937.

Анотації

Савченко В. А. Украинская составляющая махновского движения.

Статья посвящена дискуссионному вопросу отношения махновского движения (1917–1921 гг.) к формированию украинской государственности. Автор утверждает, что лидер движения Н. Махно, несмотря на устойчивый стереотип, был не только сторонником украинской самостоятельности, но и строителем особой формы украинской государственности — милитарно-безуправленческой демократии, которая создалась на Юге Украины осенью 1919 г. под названием Южноукраинской трудовой федерации.

Savchenko V. A. Ukrainian constituent of Makhno movement.

The article deals with the question of Makhno movement (1917–1921) before formation of the Ukrainian state. The author states that the leader of the movement Nestor Makhno despite the stereotype was not only advocate of the independence of Ukraine but also the founder of a special form of Ukrainian statehood — a military democracy without government which was established in the South of Ukraine in autumn 1919 under the name of South Ukrainian Trade Federation.